

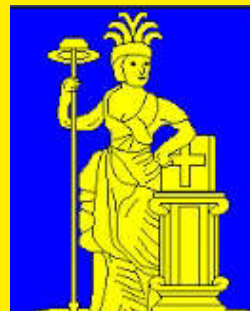

Jaargang 51 / 2023-4

DE ZANDLOPER

**Uitgave van de Vereniging Oud Ede
Verschijnt viermaal per jaar**

Maatwerk voor elke client

POSTHUMA · SCHUTTE
NOTARIAAT

Molenstraat 11, 6711 AW Ede
0318 651414

info@posthumaschutte.nl
www.posthumaschutte.nl

OPTIEK SLOOF

Grotestraat 62 Ede 0318 - 640479

info@optieksloof.nl

Voorzijde omslag:

Op de Open Monumenten Dag is september was vooral Boerderij Pothoven, een jarenlang verwaarloosd rijksmonument dat nu wordt gerestaureerd, een publiekstrekker.

Zie pagina 3.

DE ZANDLOPER

Van het Bestuur

Zoals altijd bij het laatste nummer van het jaar is de *contributiebrief* 2024 bijgesloten, met daarbij de goede wensen voor 2024. Het jaar waarin wij ons honderdjarig jubileum vieren.

In 2024 zal onze Algemene Ledenvergadering daarom op *zaterdag 20 april* worden gehouden met daarin ook de presentatie van een prachtig gedenkschrift over 100 jaar Vereniging en daarmee 100 jaar Ede.

Het bestuur kijkt met veel plezier terug op de *Open Monumenten Dag*. Centraal stonden enkele monumentale boerderijen. De publieke belangstelling was groter dan ooit.

Op 21 september was onze jaarlijkse ledenexcursie, dit keer naar *Harderwijk*. Hoewel het een heel natte dag dreigde te worden, viel het in Harderwijk geweldig mee. De groep deelde zich in tweeën en zo kon men ontspannen het Stadsmuseum bezoeken en met een enthousiaste gids door oud Harderwijk dwalen.

Uitgave van de Vereniging Oud Ede jrg 51 -- december 2023

Van het bestuur	1
In Memoriam ds Teun in't Veld	2
Boerderij Pothoven	3
Een degelijke vrouw...	13
De kindervriend van het Turfveld	14
Werkkamp 't Schut	17
Agenda	25
Het Grijzelaantje compleet!	26
Status	27
Herberg Planken Wambuis	28
Schenken / Nieuwe leden	31

Archeologe *dr. Eva Kaptijn* gaf op 1 november in het Kernhuis (een voor de Vereniging nieuwe locatie) een boeiende uiteenzetting over een burgerwetenschappelijke ontdekkings-tocht naar *grafheuvels*. Dankzij een steeds nauwkeuriger hoogtekaart (zie www.AHN.nl) konden vrijwilligers digitaal zoeken naar oneffenheden in het landschap als indicatie van nog niet ontdekte grafheuvels. 6.500 deelnemers ontdekten op de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug ongeveer 1.000 'nieuwe' grafheuvels, maar ook heel veel *raatakkers* (celtic fields). Allemaal griezelig lang geleden,

In de vorige Zandloper is de naam van de auteur van het artikel over het 'pand van Pel', Patty Gonggrijp, helaas weggefallen. Waarvoor onze excuses.

want van 2800 tot circa 200 jaar voor Christus. Eenmaal gelokaliseerd was het veldonderzoek navenant boeiend, maar wel vager. Vrijwilligers leerden hoe verkleuringen te vertalen. Spannend dat er in die verre Oudheid over heel Europa grote overeenkomsten zijn gevonden in grafinventarissen, en dat iedereen met het gezicht naar het zuiden werd begraven.

Het Gemeentearchief nam eind oktober afscheid van *Marjo van den Berg*. De Vereniging en vooral de onderzoekers binnen de Vereniging hebben veel hulp gehad van Marjo bij het navorsen van feiten en hoe je iets digitaal kunt vinden. Ook op deze plek danken wij Marjo hiervoor, en voor de cursussen die zij mede vorm heeft geven.

Over naspeuringen gesproken: Wij constateren, waarschijnlijk met velen van u, dat de *zoekfunctie* voor De Zandloper op onze website niet naar behoren werkt. Het blijkt een lastig probleem en een oplossing is helaas nog niet in zicht. Wat wel werkt, is het overzicht in Excel van Zandloper-artikelen dat *Kees van Lohuizen* tot 2020 maakte; dit overzicht kunt u vinden op onze website onder publicaties

Simon van de Pol, voorzitter

In Memoriam ds Teun van 't Veld

Op 10 september overleed Teun van 't Veld in de leeftijd van 92 jaar.

Teun was lid van de werkgroep Geschiedenis waar hij tot 2017 een zeer gewaardeerde inbreng had. Tot zijn emeritaat was Teun 20 jaar dominee in Ede en door zijn brede interesse zeer bekend met kerkelijk Ede. In De Zandloper 2008-04 schreef hij het mooie verhaal *Evert Edenaar; een zoekende man*, die langs de bekende geloofsgenootschappen ging. Steeds gaf Teun in een korte beschrijving aan wat Evert beleefde bij het volgende geloofsgenootschap.

Behalve voor de Vereniging was Teun ook actief in het op orde brengen van archieven, zoals van de Buurt Ede-Veldhuizen. In De Zandloper 2013-04 geeft hij een inkijkje van zijn ruim 40 vrijdagochtenden noeste arbeid in het gemeentearchief. Daarmee werden de buurtboeken toegankelijk, werk dat hij afrondde met een plechtige proclamatie: *'Den volcke worde kond gedaan.'*

Na een aantal artikelen in De Zandloper mocht de Vereniging zich verheugen in de publicatie van de serie *'De Kerk als moeder'*. Tussen 2000 en 2009 verschenen vier delen over de geschiedenis van de grotere kerken in Ede.

Teun was in de werkgroep een beminnelijk mens, ondersteunend naar medeauteurs van De Zandloper, die hij hielp bij het formuleren van moeilijke passages.

In december 2019 gaf hij in eigen beheer *'Vita mea ...gratia Dei'* ofwel *Mijn leven...genade van God* uit. Opgedragen aan zijn overleden vrouw Geertje *'ter nagedachtenis aan de 65 jaar van mijn leven die zij met mij deelde in oprechte liefde en trouw'*.

Wij gedenken ds Teun van t Veld met respect voor het vele dat hij de Vereniging heeft nagelaten. (SvdP)

Boerderij Pothoven

Wim Bruijnes m.m.v. VOE-werkgroep Monumenten

Op de recente Open Monumenten Dag (thema *Levend Erfgoed*) waren in Ede onder meer drie monumentale boerderijen voor het publiek toegankelijk. Een daarvan was *Pothoven*, een rijksmonument gelegen aan de Lunterseweg 40, dat momenteel wordt gerestaureerd..

De huidige boerderij is in oorsprong een hallenhuis uit ongeveer 1600, gelegen in de buurt Doesburg. Over het laatste spant is rond 1700 een dwarshuis gebouwd. In 1832 is de eigenaar *Rijndert van Engelenhoven* die er circa 108 hectare grond bij had. Hiermee was hij na de buurten en de adel de grootste grondbezitter van Ede. Bij de boerderij hoort een pad dat loopt van de Lunterseweg naar de Doesburgermolenweg; dit dateert al uit de 16e eeuw.

Het laatste gezin Van Engelenhoven dat woonde op Pothoven bestond uit vader, moeder en zes zonen. Twee broers, Gerrit en Hendrik, bleven ongetrouwd op de boerderij. Vader overleed in 1973 en na het overlijden van moeder in 1983 woonden zij daar alleen en bestierden de boerderij. Hendrik overleed in april 2014, Gerrit op 26 december 2017.

Situatie in 2021

De boerderij is vier jaar onbewoond wanneer de familie Duijzer de boerderij koopt. Deze is dan al vijftig jaar niet onderhouden, niet geveerd, en heeft kapotte ramen. Op het erf staan 9 schuren met verweerde asbest daken, er heerst enorme chaos en vervuiling. Alles, inclusief 3 ha. grond, is overwoekerd door brandnetels en bramen.

Pothoven in 2021: zwaar verwaarloosd

Situatie in september 2023

- De renovatie is gestart;
- er is 1200 m³ afval verwijderd bestaande uit: asbest, ijzer, banden, plastic, hout, beton, chemicaliën, mest, en dergelijke;
- 1.200 m³ grond is gezeefd en van verontreinigen ontdaan;
- 9 schuren zijn gesloopt;
- een vergunning voor de nieuwbouw van een schaapskooi, een kapschuur, een hooiberg en renovatie van de boerderij is verleend;
- de schaapskooi is gereed en wordt bewoond als tweede woning;
- de kapschuur is gereed;
- in het weiland lopen zoogkoeien;
- de schuurberg is praktisch gereed.
- de restauratie van de boerderij wordt voorbereid.

Hoofdvorm en dak

Pothoven behoort tot de Hallehuisgroep, het is een zogenaamde T-huisboerderij en heeft een plattegrond in de vorm van een T. De deel heeft een wolfsdak en het woonhuis een schilddak, zie bijgaande luchtfoto uit 2009. De daken zijn rietgedekt.

Voorgevel

In de stenen voorgevel bevinden zich van links naar rechts de aanbouw, de keuken, de voordeur, twee ramen van de heerd en een slaapkamer. Op de bovenverdieping zitten twee ramen van de zolder. De zesruitsschuiframes met een tweedeling zijn vermoedelijk uit de tweede helft van de 19e eeuw. Op bovenstaande foto uit 1975 zijn ook een hooiberg, de grote schuur met wolfsdak en de moestuin te zien.

Zijgevel (west)

Van links naar rechts bevond zich in het woonhuis een slaapkamer, een berging met raam en een buitendeur, een gemak, een grupstal (vóór 1903 een potstal) met drie stalramen (koeienstal) en een dubbele mestdeur en een paardenstal zonder ramen.

Links: deur en raam berging - rechts: de grupstal met mestdeur

Achtergevel (zuid)

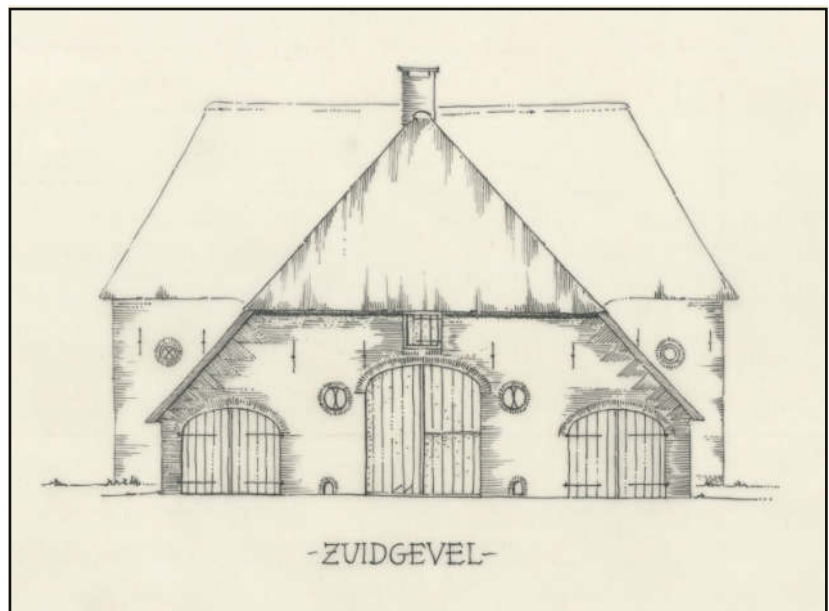
Ook in de op het zuiden gelegen achtergevel is het rietgedekte wolfsdak goed te zien. De mestdeuren en de deeldeuren hebben een korbboog.

De linker mestdeuren gaven toegang tot de paardenstal.

Achter de rechter mestdeuren stonden de koeien. Goed te zien is dat het erf vroeger lager lag. Op de tekening zijn nog uitstroomopeningen voor water te zien.

Op de foto hieronder de deels vrijgekomen uitstroomopening.

De achtergevel stond 20 cm uit het lood. Door het zagen van een spleet ontstond er ruimte om de achtergevel met behulp van hulpconstructies

en spanbanden recht te trekken. Iedere dag een heel klein stukje gedurende een aantal maanden.

In de gevel zit een opening: mogelijk voor uilen of duiven. Uilen zorgden voor het muizenvrij houden van de boerderij.

Voor duiven gold een verbod op het houden hiervan. In Gelderland was er een *Jagtreglement* uit 1750 waarin bepaald werd dat je (vrij vliegende) duiven mocht houden als je ten minste 10 morgen (iets minder dan 10 hectare) land bij de woonstede had. In 1832 had de eigenaar van Pothoven 108 hectare grond. Via het hooiluik (in 1995 al zonder luiken) werd het hooi op de hooizolder opgestoken.

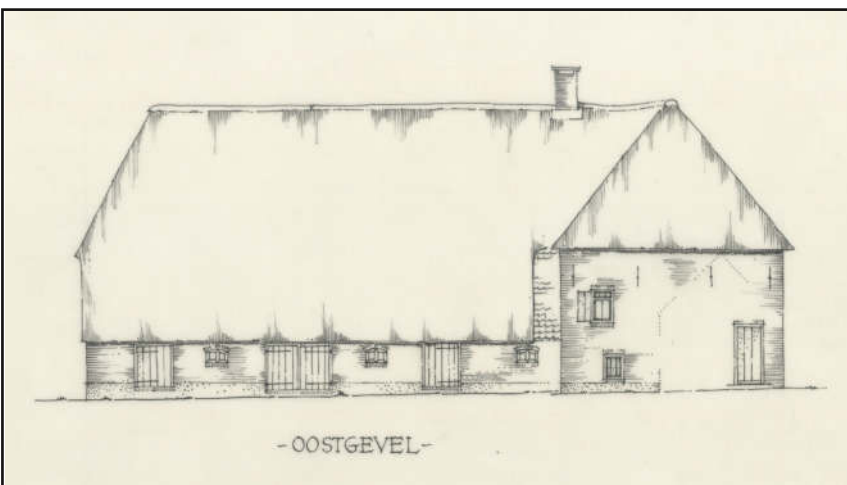

Opening uilen/duiven?

Ronde stal- en woningramen

Hooiluik

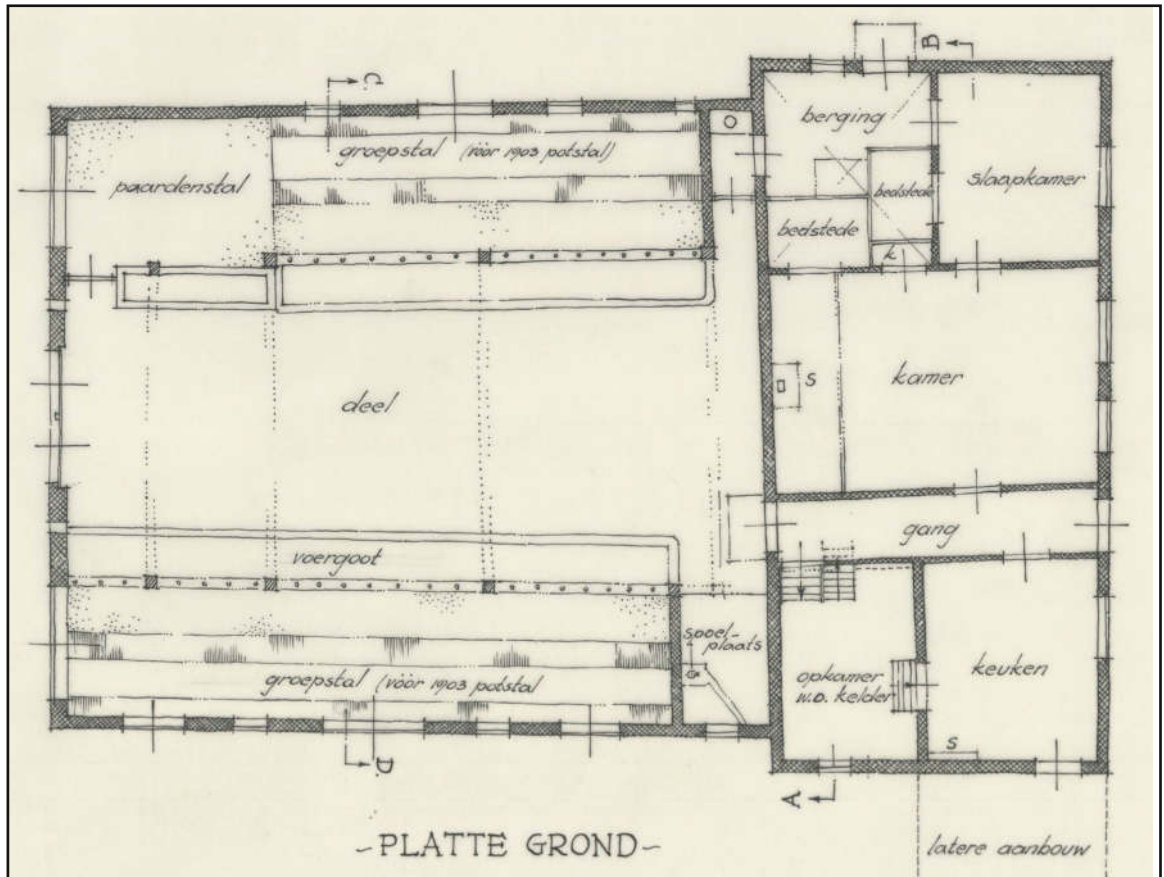
Zijgevel (oost)

Op bovenstaande tekening zien we boven de deel een wolfsdak en boven de woning een schilddak. Van links naar rechts een mestdeur, stalraam, dubbele mestdeur, stalraam en mestdeur van de grupstal. Daarnaast het raam van de speelruimte. In de gevel van het

woonhuis het kelderraam met daarboven het raam van de opkamer en de deuropening van de keuken. De laatste is gemaakt ten behoeve van de uitbouw.

Indeling boerderij

Plattegrond 1960

Noot: Op de inventarisatietekening van de gemeente Ede staat dat het boerderij *De Brand* betreft. Dit is echter de naam van het gebied aan de westkant van de weg van Ede naar Lunteren.

Woongedeelte

Heerd: In de heerd (woonkamer) werd vroeger met name in de winter geleefd, het was de enige verwarmde kamer. De muur waartegen vroeger een open vuur gestookt werd, is de brandmuur. Het open vuur diende voor verwarming en koken. Voor het open vuur was een brede schouw nodig. Dat er met een open vuur gestookt werd, is op bijgaande foto (2023) goed te zien. De muur en het schoorsteenkanaal zijn helemaal beroet. Op een beroete en vette muur kunnen geen tegels worden gezet en daarom is er rond 1800 een muurtje gebouwd om te kunnen tegelen.

De familie Van Engelenhoven in 1910.: Wouter van Engelenhoven met zijn tweede vrouw Hendrika van Harten en kinderen.

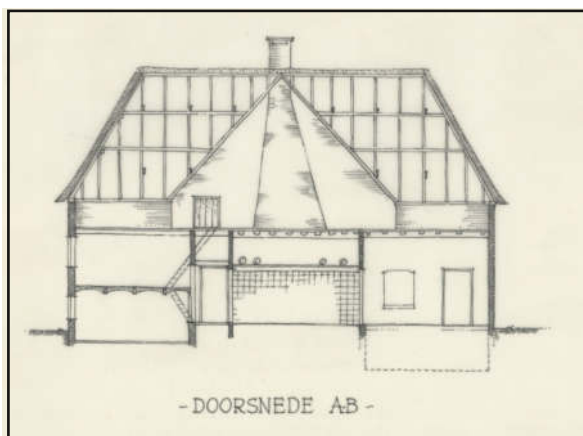
Foto rechts: Plafond met originele balken. Onduidelijk is of de zolder ook diende als zaadzolder, het is wel aanemelijk.

Op doorsnede AB is van links naar rechts te zien: de kelder en opkamer, de gang, de heerd en de slaapkamer.

Gang: De gang vormt de centrale verbinding tussen het woon- en bedrijfs-gedeelte. Van buiten komend is rechts de heerd en links de geut (keuken) en de trap naar de opkamer.

Keuken: De keuken ook wel de *geut* genoemd. In de geut werd het vaatwerk gespoeld en de boter gekarnd. Pas later is deze ruimte verbouwd tot keuken. Koken deed men immers in de heerd of in het bakhuis. Vanuit de geut kan men in de kelder komen.

Kelder: De rechthoekige kelder uit 1700 met muren van ongeveer 30 cm dik, zie foto kelderraam met dievenijzer. De dikke muren, vloer en plafond zorgen voor koeling en een min of meer constante temperatuur. Het plafond van de kelder is zo laag dat er een verhoging is gemaakt ter hoogte van de keldertrap, die verhoging is ook te zien in de opkamer.

De kelder heeft een troggewelf met vier segmentbogen die rusten op houten balken. In de rechterhoek van de kelder is de trap naar de opkamer te zien

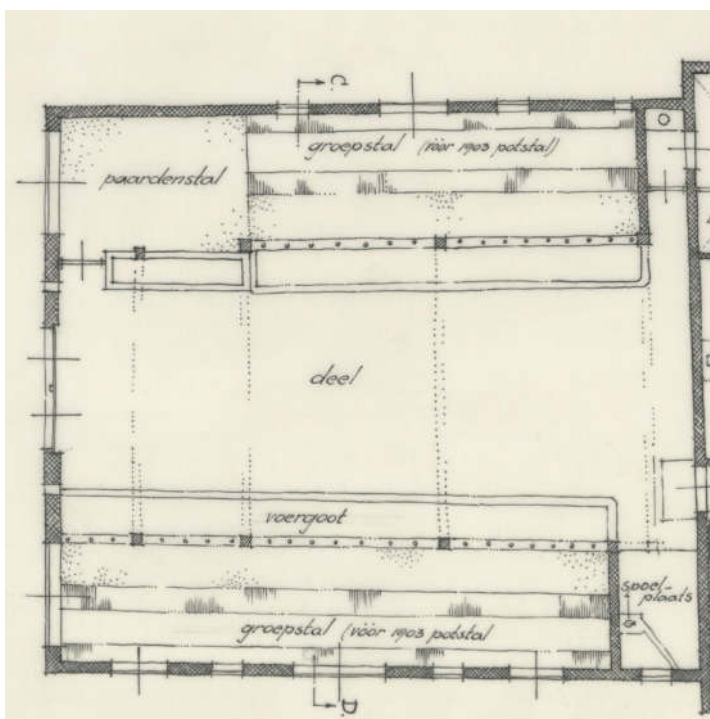

Opkamer: De opkamer ligt boven de kelder en is met een trapje vanuit de geut te bereiken. Het openen van de deur gaat door middel van een touw. Vroeger waren de boerderijen van hout of met leem bestreken vlechtwerk. De stenen (op)kamer steekt boven de boerderij uit en dat gaf aanzien.

Bedrijfsgedeelte

De deel: In de deel waren de koeienstallen, de paardenstal, een spoelplaats (de "geut") en een wc. Nu is in de deel alleen de grup nog aanwezig, zie onderstaande foto.

Ook de zolder is weg maar dit biedt mooi de gelegenheid om

de dakconstructie te bekijken en hoe ondeskundig het gebint is afgezaagd (foto 2023).
Op de foto van het afgezaagde gebint is ook het restant van de brandmuur te zien.

Telmerken 'Pothoven':

In Pothoven staan gehakte en gezaagde telmerken in het gebint, dus een mengvorm. De gehakte telmerken staan vanuit de deeldeuren gezien links en aan de achterzijde van de balken. De gezaagde telmerken staan vanuit de deeldeuren gezien rechts aan de voorzijde van de balken. De telmerken zijn een ruwe indicatie voor

de ouderdom van het gebint. De mengvorm komt na 1500 voor. De gebinten stammen waarschijnlijk van rond 1620.

Erf en opstallen:

Op deze bewerking van een ingelijste foto van rond 1995 staan nog twee inmiddels verdwenen hooibergen en een boomgaard met hoogstamfruitbomen. Waarschijnlijk stonden er ook verschillende besenstruiken.

Bij een boerderij hoorde een bloemhof, een moeshof met groenten, vooral voor de grovere groentesoorten zoals bonen, koolsoorten, e.d. en fruitbomen. De moeshof (foto 1994) was er niet meer, maar is nu opnieuw aangelegd.

Voor de deur van de aanbouw lag vroeger een put, nu afgedekt met twee tegels. Foto 2023

Moestuin met bonenstaken (foto 1995)

Eikenbomen:

Bij boerderijen staat vaak een eikenbosje voor geriefhout, toekomstige binten en als bliksemafleider. Dit is bij Pothoven nog goed te zien.

Bronnen

- Tekening gemeente Ede 1960
- Van boerderij tot boerderij 1987
- Boerderijen bekijken, Stichting Historisch Boerderij onderzoek
- Boeren Erfgoed, Vereniging Oud Ede, Bennekom, Lunteren, gemeente Ede
- Houten kappen in Nederland 1000-1940 Herman Janse
- Documentatie Vereniging Oud Ede
- Familie Duijzer
- Website Joost de Vree
- Leendert van Plooije

Foto's:

- Familie Duijzer
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
- Erfgoedvereniging Heemschut
- Vereniging Oud Ede
- Th. Boessenkool
- W.J. Bruijnes

Een degelijke vrouw...

Het gebrandschilderde glas-in-lood raam op deze foto werd bewaard op de gemeentewerf. Daar weten ze niet uit welk gebouw dit raam is gered noch wie de maker is.

Rondvragend binnen het HME en de Vereniging komt er ook geen duidelijkheid.

Wie herkent dit raam??

Spreuken 31 is een loflied op de huisvrouw en begint met: 'Een degelijke vrouw, wie zal haar vinden.?'

Heeft iemand een idee?

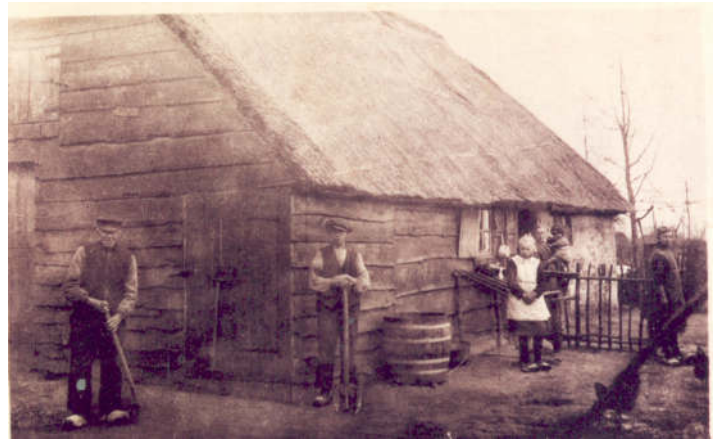

Jonkheer P. J. de Bije: de kindervriend van het Turfveld

Henk van den Brink

De meesten van ons kennen wel de *Stichting Ederveen*, in 1875 opgericht door de dames *Hanna en Isabella Leeson*, die zich beijerden voor het bouwen van kleine woningen met een redelijke huurprijs voor de arme bevolking van het Turfveld te Ederveen. Ze richtten ook een naai- en breischool op en probeerden het schoolgaan van de jeugd te bevorderen (zie *De Zandloper* 2021-4). Zij waren echter niet de enigen die zich bekommerden om de arme mensen in de regio. Er was nog iemand die zich zorgen maakte over de arme bewoners van deze streek: *Jonkheer Pieter Jacob de Bije* uit Lunteren. Hem ging het meer om de geestelijke ontwikkeling van de bewoners, en vooral ook van de arme kinderen in het Turfveld. Wie was deze jonkheer eigenlijk? En wat deed hij voor de bewoners in deze streek?

Jonkheer Pieter Jacob de Bije werd geboren in 1829 in Waspik als zoon van een wachtmeester bij de cavalerie. Hij trouwde in 1854 in Leiden met Johanna Margaretha van Steenbergen en kreeg met haar zes kinderen. Van beroep was hij rijksambtenaar bij de Rijksbelastingdienst, waar hij in 1872 op 43-jarige leeftijd met pensioen ging. Tijdens zijn loopbaan woonde hij in Rotterdam, later nog een korte tijd in Delft

**Een Ederveens gezin bij hun woning in het Turfveld.
(Gemeentearchief Ede, GA12541)**

en in 1872 streek hij met vrouw en kinderen neer in Lunteren. In die tijd stond hij te boek als landbouwer, maar ook als rentenier.

Nadat hij een paar jaar in een oud huisje aan de tegenwoordige Julianastraat had gewoond, huurde hij een pand in de Dorpsstraat in Lunteren.

Jonkheer de Bije, zoals we hem zullen noemen, hield zich actief bezig met het kosteloos verspreiden van kennis van de kerkelijke geschiedenis en de Reformatie; dat wilde hij doorgeven aan mensen die daarmee in het geheel niet bekend waren. Om deze redenen verzocht hij eind 1875 de gemeente Ede om lezingen voor de plaatselijke bevolking te mogen houden in het schoollokaal aan de Schras in Ederveen. Toen dit verzoek door de gemeente werd afgewezen, begon hij het jaar daarop een ander project. Hij startte een zondagsschool voor de kinderen van Ederveen op de deel van de boerderij van Jan van Beek aan de Schras, schuin tegenover de school.

Bij die bijeenkomsten deelde hij gratis Nieuwe Testamenten en Psalmboeken uit. Het liep

storm en al snel kwamen er 185 kinderen naar de nieuwe zondagsschool. Een aantal dat het achterhuis van Jan van Beek niet meer kon herbergen. Jonkheer de Bijde deed in 1876 opnieuw een verzoek bij de gemeente om een lokaal van de school aan de Schras te mogen gebruiken, maar nu voor de zondagsschool. De jonkheer achtte het van groot belang dat de kinderen ook op godsdienstig gebied ontwikkeld zouden worden. Het onderwijs werd gratis gegeven en stemde volgens hem volkomen overeen met de leer van de Nederlands

**De boerderij van Jan van Beek aan de Schras.
(Gemeentearchief Ede, GA40844)**

Hervormde Kerk. Het verzoek werd door 64 ouders mede-ondertekend, maar of het verzoek door de gemeente werd ingewilligd is helaas onbekend. Waarschijnlijk werd het gebruik van de school opnieuw geweigerd, want later hield de jonkheer bijeenkomsten bij hem thuis aan de Dorpsstraat te Lunteren.

Weer een jaar later richtte hij een ‘Kindervereniging tot Bescherming van Dieren’ op, die al snel 70 leden had. Hij wilde de jeugdige dierenbeschermers van Ederveen een leuke dag bezorgen en ze meenemen naar de dierentuin Artis in Amsterdam. Daarvoor was een totaalbedrag van maar liefst f 150 nodig voor treinkaartjes, entree en lunch. Een aantal van de ouders van de kinderen had echter bezwaren, omdat de meeste van de kinderen nog nooit met de trein gereisd hadden, en dan ook nog naar wilde dieren? Maar ook de kosten van het reisje had de jonkheer onderschat en het binnengehaalde bedrag was helaas ontoereikend. Het alternatief was een feest op het buitengoed Prattenburg bij Veenendaal. Met rijtuigen, muziek en vaandels gingen de kinderen in optocht naar het landgoed waar ze royaal werden onthaald met lekkernijen en spelletjes.

Eind november 1877 werd Jonkheer De Bijde in Haarlem opgepakt, omdat hij illegaal langs de deuren aan het collecteren was voor de Ederveense zondagsschool. Hij wilde de kinderen aan het eind van het jaar een fijn kerstfeest bieden inclusief ‘kerstboom, feestboekjes en versnaperingen’. Zijn intekenlijst werd in beslag genomen door de Haarlemse commissaris van po-

**Kasteel Prattenburg omstreeks
1890. (Collectie Rijksdienst voor
het Cultureel Erfgoed, nr. 330.249)**

litie en naar de burgemeester van Ede gestuurd. Toch ging het kerstfeest voor de arme kinderen aan het eind van dat jaar door, weliswaar in zijn eigen huis aan de Dorpsstraat in Lunteren, inclusief kadootjes en een kerstboom.

Eind april 1878 hield hij voor maar liefst 200 kinderen uit Ederveen en De Valk een kinderzendingsfeest, waarbij iedereen een feestboekje en 'versnaperingen' kreeg. Aan het einde van dat jaar werd opnieuw een kerstfeest met de kinderen gevierd, maar daarna horen we niets meer van onze weldoener. De laatste jaren in Lunteren leefde hij in armoede, waarna hij in 1892 met zijn vrouw weer naar Rotterdam vertrok. Daar overleed Jonkheer Pieter Jacob de Bije in 1904 op 75-jarige leeftijd; zijn echtgenote stierf vijf jaar later.

* LUNTEREN, 28 Dec. Den 2e Kerstdag heeft de heer jhr. P. J. de Bije, bijgestaan door eenige weldadigen, een feest gegeven aan de onvermogene kinderen van Ederveen. Ten 5 ure nam het feest dat in het huis van den heer jhr. de Bije was aangerigt, een aanvang, de kinderen werden ruimsehoots onthaald op versnaperingen, terwijl bij den fraaijen kerstboom een aantal feestboekjes en gelegenheids-liederen werden uitgereikt, welke de vreugde nog deden toenemen. Ook mogt de heer jhr. de Bije zich verheugen in de ontvangst van een 50-tal fraaije kinderwerken, hem ter uitdeeling aan de kinderen toegezonden. Groot was de vreugde en de dankbaarheid van de kinderen, voor al hetgeen zij genoten hadden.. Een groote voldoening voor de menschlievende gevers, die een edelen de Bije hebben gesteund in zijn pogingen om een enkelen gelukkigen avond te bezorgen aan hen, die van zóóveel genot, in dit leven verstoken zijn.

Artikel uit het 'Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage' van 1 januari 1878 (Delpher.nl)

We kunnen ons afvragen waarom de Jonkheer het gebruik van de school aan de Schras geweigerd werd. Was hij niet bevoegd om lezingen over kerkgeschiedenis te geven? Op zijn verzoek om de school te mogen gebruiken voor de zondagsschool, is geen enkel antwoord te vinden in de archieven. Waarschijnlijk is dat verzoek ook afgewezen, want later organiseert hij samenkomsten bij hem thuis aan de Dorpsstraat in Lunteren. We lezen ook nergens over een samenwerking met de dames Leeson. Waarom niet? Was zijn medewerking niet gewenst bij de dames? Het antwoord moeten we schuldig blijven.

Wanneer De Bije in Haarlem opgepakt wordt omdat hij illegaal aan het collecteren is, stuurt de commissaris van politie van Haarlem een brief naar de burgemeester van Ede met de mededeling dat hij het maar een verdachte zaak vindt en of De Bije wel gunstig bekend staat in Ede? Ook vraagt hij of het opgehaalde geld wel besteed wordt voor het goede doel? Over dat laatste hoeven we niet te twifelen, want een maand later houdt De Bije toch nog een kerstfeest voor 'zijn' kinderen.

Maar blijkbaar staat onze Jonkheer niet in een goed blaadje bij de Edese burgemeester, want ruim een jaar later verschijnt er in de 'Opregte Haarlemsche Courant' een kort berichtje waarin burgemeester Van Borssele een ieder die giften wil bestemmen voor de zondagsschool van Jhr. P. J. de Bije, adviseert eerst met hem contact op te nemen. Er zit iets dreigends in die woorden. Daarna horen we dan ook niets meer van onze weldoener.

Bronnen:

- Gemeentearchief Ede: Oud Archief (DAS): Inv.nrs. 290 II; 471 en 472; 766, 691 II; 692 II; 1800 t/m 1810.
- Kranten op Delpher.nl: Arnheemsche Courant, 31 december 1875; Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage, 27 juni 1877, 9 juli 1877, 25 juli 1877, 1 januari 1878, 31 december 1878; Opregte Haarlemsche Courant, 7 januari 1879.

Werkkamp 't Schut in Ede

Een verhaal heeft een naam en een gezicht

Marco Sol

Werkkampen in Nederland

Nadat in 1929 en in de crisisjaren daarna duizenden mensen werkloos waren geworden, werden in 'de werkverschaffing' tal van projecten bedacht om werklozen aan het werk te zetten. Ook werden er werkkampen gebouwd (in totaal zo'n veertig) om de tewerkgestelden te huisvesten.

De Nederlandsche Heidemaatschappij (Heidemij) speelde daarbij een belangrijke rol. Veel werkkampen waren gelegen in de buurt waar (ontginnings)werkzaamheden werden verricht. Ook in de gemeente Ede werd een werkkamp gebouwd.

Rijkswerkkamp Schuttershof ('t Schut) in Ede

Voor kamp Schuttershof / Kamp Schut werd in 1940 een bouwvergunning aangevraagd door de Rijksdienst voor de Werkverruiming. Op 1 februari 1941 werd een perceel weiland van ongeveer 1 hectare, gelegen aan de Schutterssteeg in Ede, verhuurd aan de Rijksdienst voor Werkverruiming in Den Haag. De huurprijs bedroeg f 200 per jaar, gedurende vijf jaar met de mogelijkheid tot verlenging.

Het kamp kreeg de naam Schuttershof. Van het begin af aan werd het kamp door de bewoners van het kamp zelf en de bevolking van Ede Kamp Schut of 't Schut genoemd. Het is een vrij onbekend stukje geschiedenis; er werd en wordt nauwelijks aandacht aan besteed in de (Edese) media. In de afgelopen 25 jaar is een enkele keer een bericht in de plaatselijke krant over kamp Schut verschenen.

Bouwbedrijf Houtbouw Modderkolk uit Ede en Groot Houtbouw uit Vroomshoop bouwden op het terrein vier grote houten barakken, op elke hoek van het weiland één. In het midden kwam een kleinere barak, tevens woning voor de kok-beheerder van het terrein, en kantine. Verder een stenen pompgebouw en twee houten toiletgebouwen. Het gehele terrein was afgezet met palen en prikkeldraad. Vooraan, precies in het midden, was de toegangspoort, met de naam 'Schuttershof' erop. Het kamp had de vorm van een ruit of twee omgekeerde V's; er was plaats voor maximaal 176 mensen.

Rond de jaarwisseling 1941-1942 kwamen de eerste bewoners in Kamp Schut; in eerste instantie werklozen die aan de Grebbelinie moesten werken.

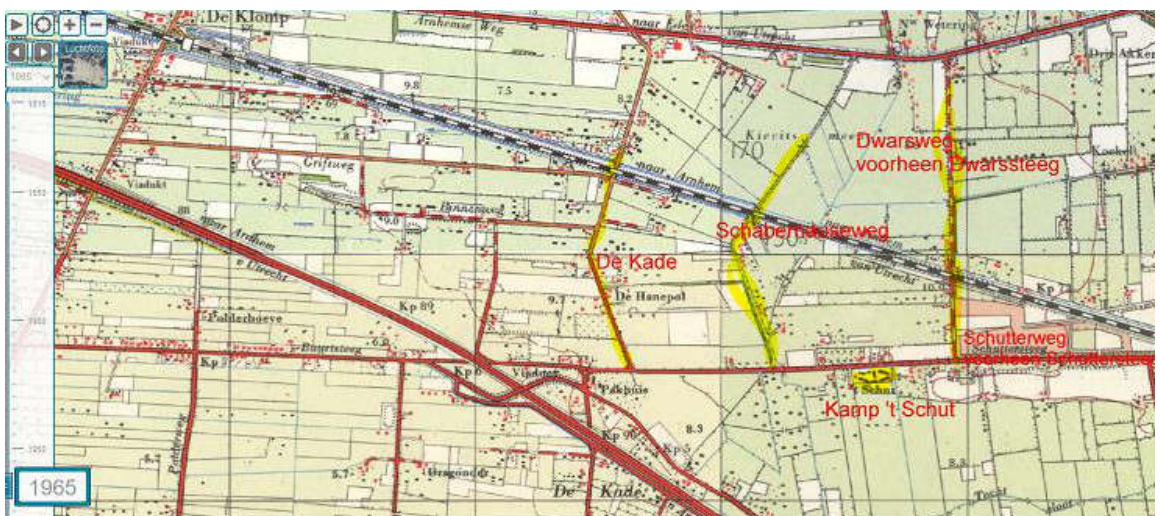
Deze eerste bewoners werden onder leiding van de Heidemij tewerkgesteld bij ontginningswerkzaamheden. Ze hebben er ongeveer tot de zomer van 1942 gezeten. Daarna werd het kamp door de Duitse bezetter overgenomen en moesten de oorspronkelijke bewoners het kamp verlaten.

Ligging van het kamp

Het kamp heeft gestaan op de plek ter hoogte van de windmolen die het dichtst bij de afrit van de A30 staat, komende uit de richting van Lunteren.

Luchtfoto 3052, vlucht 046, run 05 op 23 maart 1945 gemaakt door de Royal Air Force (RAF). De omgekeerde V vorm of ruit is duidelijk te zien. Boven het kamp loopt de Schuttersteeg, tegenwoordig de Schutterweg. Er om heen staan een aantal boerderijen en huizen.

De laatste topografische kaart waar kamp 't Schut nog was ingetekend uit 1965 (rechts onder) - bron Topotijdreis.nl.

Nederlandse werkkampen in Duitse handen

De Duitse bezetter had andere belangen dan de Nederlandse regering destijds had met de werklozen. Zij wilden hen zoveel mogelijk inzetten in de Duitse oorlogsindustrie. En in de kampen zagen zij een mogelijkheid bij de oplossing van het 'Joodse probleem'. Een aantal van de Nederlandse werkkampen werd ontruimd om plaats te bieden aan door anti-Joodse maatregelen werkloos geworden Joodse mannen.

Vele Joodse mannen mochten of konden hun beroep niet meer uitoefenen en raakten werkloos. Zij moesten zich, om een werkloosheidsuitkering te krijgen, inschrijven bij het Gewestelijk Arbeidsbureau en konden, zoals iedere werkloze, opgeroepen worden voor

arbeid in het kader van de Werkverruiming. Dit kon dicht bij huis zijn, maar in het geval van de Joodse werkloze mannen was dit juist vaak ver weg van huis, zodat ze ook bewust gescheiden werden van hun gezinnen en familie.

Begin 1942 werd door de nazi's definitief besloten tot deportatie en vernietiging van de Joden. Dit besluit was genomen op dinsdag 20 januari 1942 tijdens de beruchte *Wannsee Conferentie* met onder anderen Reinhard Heydrich, Heinrich Müller en Adolf Eichmann. De *Endlösung der Judenfrage* behelsde de systematische genocide op de Joden in Europa, ook wel *Holocaust* of *Shoa* genoemd.

Joodse werklozen en werkkampen

Op 7 januari 1942 werd de Joodse Raad in Amsterdam onder druk gezet en verantwoordelijk gesteld voor het leveren van 1.402 Joodse werklozen. Uiteindelijk werden er 1.075 werklozen aangewezen en verzamelden zich ruim 900 mannen op 10 januari 1942 op het Amsterdamse Amstelstation. Zij werden naar de werkkampen in de noordelijke provincies gestuurd om met name ontginningswerkzaamheden voor de Heidemij te verrichten.

Na deze eerste groep zouden nog vele Joodse mannen uit alle delen van het land volgen. Niemand was voorbereid op de omstandigheden in de werkkampen. Ook waren de meeste mannen niet gewend aan het zware werk op het land. Het thuisfront moest in de vorm van kleding, geld en eten voor de nodige aanvulling zorgen. Deze hulp kwam ook wel van burgers uit de directe omgeving.

Gedurende de oorlog en zeker vanaf 1942 werden de anti-Joodse maatregelen en onderdrukking in Nederland meer en meer opgevoerd. Het gevolg was dat in het voorjaar en de zomer van 1942 de omstandigheden in de meer dan veertig Joodse werkkampen ook sterk verslechterden. Het regime dat aanvankelijk redelijk mild was en door Nederlanders werd uitgevoerd, werd zwaarder en was meer en meer op Duitse leest geschoeid. De rantsoenen en lonen werden minder, verlof en bezoek werden beperkt. Op de brieven kwam censuur en straffen werden vaker uitgevoerd. Het aanvankelijk redelijke rantsoen werd na enige tijd aanmerkelijk kleiner, omdat de bezetter het niet nodig vond voldoende voedsel aan Joden te verstrekken.

Joods werkkamp 't Schut

Zoals hierboven is gemeld hadden de eerste bewoners rond de zomer van 1942 kamp Schut verlaten. Intussen werden in augustus 1942 de eerste Joodse werkloze mannen opgeroepen om zich bij kamp Schut te melden om werkzaamheden te verrichten. Vanaf die tijd werd het dus een werkkamp voor Joden. De meeste mannen zijn rond 8 september 1942 gearriveerd in Kamp Schut.

Alhoewel er plaats was voor maximaal 176 personen, zijn er tot nu toe in totaal zo'n 85 namen van Joodse mannen achterhaald die in het kamp hebben gezeten; 83 uit Amsterdam en 2 uit Enschede. Slechts 17 van deze groep hebben de oorlog overleefd.

Van de 68 uiteindelijk omgekomen mannen kwam 87% uit Amsterdam en 70% had een achternaam die begint met een P, R of S (10% met een P, 25% met een R en 33% met een

S). wat aantoont dat de Duitsers systematisch te werk gingen en de werkers op achternaam groepeerden.

De Joodse mannen werkten binnen en buiten het kamp. Ze gingen 's morgens lopend richting Ede en kwamen 's avonds weer terug in het kamp. Zij werkten bijvoorbeeld ook aan stellingen in de buurt zoals aan de Valleistraat in Veenendaal. Dit alles onder begeleiding van Duitse bewakers. Hun - fysiek zware - werk was zeer waarschijnlijk grond ontginnen voor de Nederlandsche Heidemaatschappij/Heidemij.

De eerste deportaties in Nederland

De eerste deportaties in juli 1942 naar kamp Westerbork - en vervolgens naar concentratie- en vernietigingskampen in Oost-Europa - deden de onzekerheid en angst bij de Joodse dwangarbeiders toenemen. Sommige meldden zich vrijwillig voor transport naar Westerbork, bang dat ze anders misschien hun familieleden zouden missen. Andere ontsnapten. De opengevallen plaatsen werden opgevuld met nieuwe arbeidskrachten, die vaak nog minder geschikt voor het werk waren. Vele durfden ook niet te vluchten, omdat ze geen plek hadden om naar toe te gaan en ook bang waren voor wat er met hun gezin en familie zou gebeuren als zij zouden ontsnappen. Bovendien hadden ze doordat ze werkloos waren ook geen inkomsten.

In de nacht van 2 op 3 oktober 1942 werden de meeste, of waarschijnlijk zelfs alle, Joodse werkkampen omsingeld door de Ordnungspolizei (Grüne Polizei – de militaire agenten met groene uniformen). De volgende ochtend vroeg werden de Joodse dwangarbeiders onder bewaking te voet, per vrachtauto of per trein naar Westerbork gebracht.

Na de ontruiming van de Joodse werkkampen zijn vaak ook de gezinnen van de mannen opgepakt en naar Westerbork gebracht, of ze kregen een oproep om zich daar te melden. Dit betreft naar schatting tussen de 10.000 en 12.000 mensen. Omdat Westerbork de grote toevloed aan mensen moeilijk aankon, werd verreweg het merendeel van hen spoedig daarna naar vernietigingskampen in Oost Europa gedeporteerd en vervolgens vermoord.

Een verhaal heeft een naam en een gezicht:

Verhalen over Joodse gevangenen in kamp Schut

Zoals aangegeven is het merendeel van de mannen die in Kamp Schut hebben gezeten, vermoord. De meesten waren getrouwd en hadden kinderen. Slechts enkelen hebben het overleefd. Elke man die in Kamp Schut heeft gezeten, of die nu jong of oud was, getrouwd was of niet, had een eigen verhaal en achtergrond. Een heleboel verhalen kunnen nu niet meer worden verteld, omdat Nazi-Duitsland vond dat Joden geen bestaansrecht hadden. Zo zijn hele gezinnen vastgezet, gedeporteerd en later vermoord of van uitputting, uitbuiting en ontbering omgekomen.

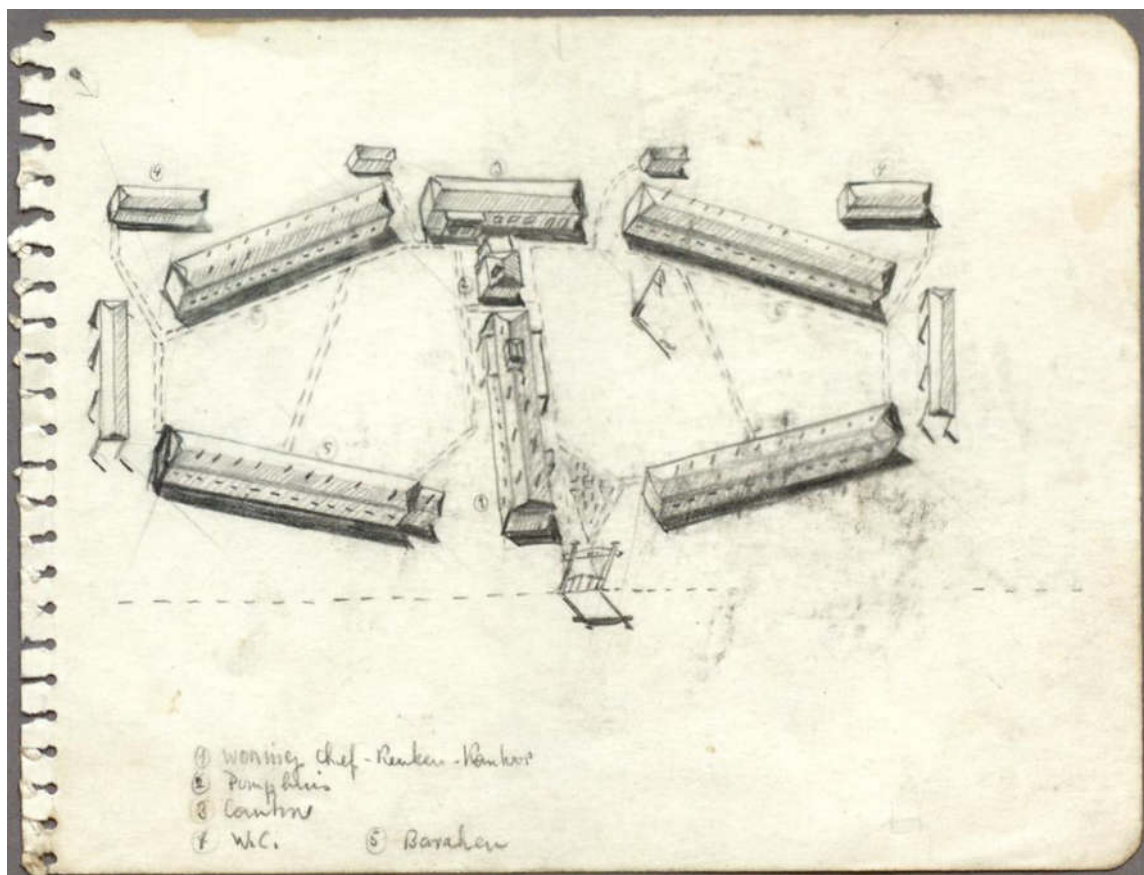
Op basis van wat anderen over hen hebben gedeeld of wat is achterhaald vanuit archieven en dergelijke, kunnen toch verhalen worden verteld. In sommige gevallen zijn er ook foto's beschikbaar. Op die manier krijgt een verhaal niet alleen een naam, maar ook een gezicht.

Ook is er een ooggetuigenverslag van de overlevende Werner Löwenhardt. Werner heeft een boek geschreven *Ik houd niet van reizen in oorlogstijd*, waarin hij onder andere zijn verblijf in 't Schut beschrijft. Omdat hij tekenaar was, heeft hij ook tekeningen van het kamp gemaakt. Deze staan ook in het boek dat in 2004 verscheen (zie ook De Zandloper 2012-3).

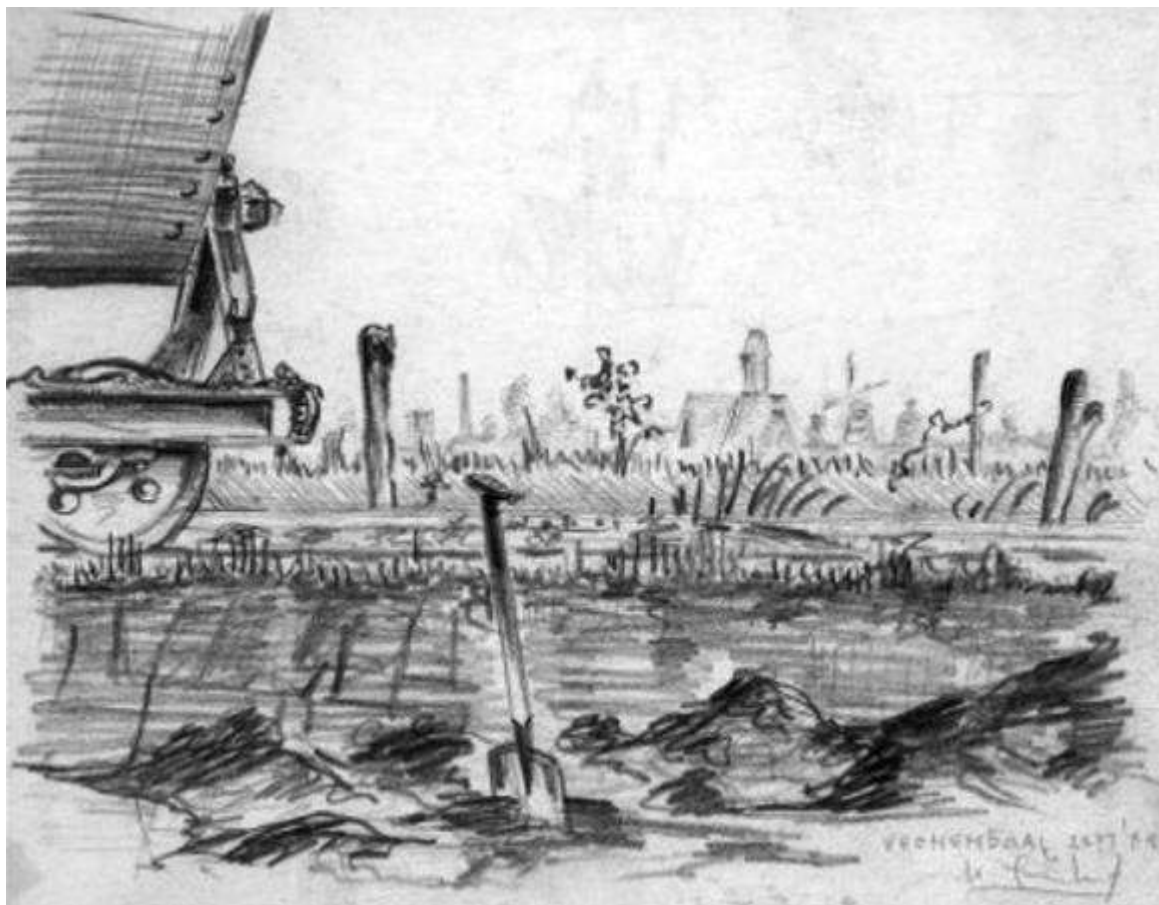
Het verhaal van Werner Löwenhardt

Werner Löwenhardt werd geboren in 1919 in Dortmund-Lindenhorst als zoon van een slager. In 1935 vluchtte hij op 16-jarige leeftijd naar familie in Enschede (zijn moeder was een Nederlandse en kwam uit Denekamp). In die jaren vond hij werk als reclameschilder en nam hij tekenlessen bij kunstschilder Gerard van Haeften uit Enschede. Later kwamen zijn ouders ook naar Nederland.

In augustus 1942, op 22-jarige leeftijd, kreeg Werner een aangetekende expresbrief met de mededeling dat hij zou worden ingedeeld bij werkproject Kamp 't Schut. Ook zijn vader Adolf kreeg een oproep voor hetzelfde werkkamp. Ze moesten vanuit hun woonplaats Enschede met de trein naar het station Ede-Wageningen en vervolgens lopend verder naar het kamp. Vader en zoon hebben dus samen in het werkkamp in Ede gezeten. Werner heeft tijdens zijn verblijf in Kamp 't Schut diverse tekeningen gemaakt waaronder de tekening van de indeling van het kamp.

Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (naar een tekening van Werner Löwenhardt)

Tekening van werkzaamheden met op de achtergrond de karakteristieke en hoekige Julianakerk en rechts daarvan (waarschijnlijk) De Nieuwe Molen in Veenendaal; uit Werner Löwenhardt 'Ik houd niet van reizen in oorlogstijd'.

Begin oktober 1942 werden Werner en zijn vader samen met de andere mannen uit kamp Schut overgebracht naar Kamp Westerbork. Dankzij zijn tekentalent wist Werner uit de beruchte deportatietreinen te blijven. Commandant Gemmeker van Kamp Westerbork was onder de indruk van zijn tekentalent en hij moest het huis van de kampcommandant tekenen; vervolgens werd hij als officieel kamptekenaar tewerkgesteld. Hij kreeg een 'vrije bewegingspas' en mede daardoor werd hij niet op transport gezet naar een concentratie- of vernietigingskamp. Werner Löwenhardt is op 12 april 1945 in kamp Westerbork bevrijd.

Werner behoorde samen met zijn zes jaar oudere broer Heinz – die in Almelo ondergedoken was – tot de weinige overlevenden van zijn familie. Zijn vader Adolf en moeder Julia zijn eerst gedeporteerd naar Theresienstadt en vervolgens naar Auschwitz; daar zijn ze onmiddellijk vermoord. De deportatie vanuit Theresienstadt naar Auschwitz vond plaats op de verjaardag van zijn vader Adolf.

Na de oorlog begon Werner zijn eigen reclamestudio genaamd Elhart. In 2004 schreef hij *Ik houd niet van reizen in oorlogstijd*, waarin onder andere zijn herinneringen met tekeningen over de oorlogsjaren, waaronder die van kamp Schut, staan. Werner overleed in 2006 in Amsterdam op 86 jarige leeftijd.

Het verhaal van Levie Schrijver

Levie Schrijver werd op 9 april 1903 geboren in Amsterdam als zoon van David Schrijver en Betje Walvis. Hij trouwde op 20 oktober 1927 met Elisabeth Lopes Cardozo; drie dagen later was de bruiloft in de synagoge. Elisabeth was geboren op 4 april 1906. Samen kregen ze een zoon, David, die geboren werd op 17 augustus 1929.

Op 23 april 1940 waren Levie en Elisabeth Schrijver 12,5 jaar getrouwd. Hier twee advertenties uit het Utrechts Volksblad, sociaal-democratisch dagblad.

IN PLAATS VAN KAARTEN.
Ondertrouwd:
ELISABETH LOPES CARDOZO
en
LEVIE SCHRIJVER.
De Huwelijksinzegening zal plaats hebben op Zondag 23 October, te 1 ure, in de Rapenburgerstraat-Synagoge. 3401
Wegens omstandigheden geen ontvangdag.
Valkenburgerstraat 34²,
Valkenburgerstraat 20.

Dinsdag 23 April zijn mijn lieve Ouders
L. SCHRIJVER
en
E. SCHRIJVER—
LOPES CARDOZO
12½ jaar getrouwd.
Nog vele gelukkige jaren worden hun toegewenst door hun liefhebbenden Zoon
DAVID.
Amsterdam, 22 April 1940.
Receptie Zaterdag en Zondag 27 en 28 April van 1—5 uur Transvaalstraat 16, 1e étage.

Morgen, 23 April, hopen onze lieve Kinderen, de Heer en Mevrouw
L. SCHRIJVER
en
E. SCHRIJVER-LOPES CARDOZO
hun 12½-jarige echtvereniging te vieren. Dat zij nog lang gespaard mogen blijven, is de wens van hun liefhebbende Ouders
Fam. D. SCHRIJVER,
Tugelaweg 101.
Fam. J. PACHTER,
Rapenburg 22, 3e étage.
Amsterdam, 22 April 1940.

Op 8 september 1942 was Levie tewerkgesteld in werkkamp 't Schut. Een kleine maand later, in de nacht van vrijdag 2 op zaterdag 3 oktober werd hij met alle andere Joden uit het kamp op transport gezet naar Westerbork. Daar zag hij zijn gezin weer.

Een week nadat Levie in Westerbork aankwam, is hij op vrijdag 9 oktober 1942 tegelijk met zijn gezin vanuit Westerbork gedeporteerd naar Auschwitz. Twee dagen later, op zondag 11 oktober 1942, arriveerde de trein in Auschwitz. In dat transport bevonden zich 1.703 personen.

Eén dag na aankomst in Auschwitz, op maandag 12 oktober 1942, werden zijn vrouw Elisabeth (36 jaar) en hun zoon David (13 jaar) vermoord. Hoe gruwelijk moet het voor Levie zijn geweest dat zijn vrouw en kind bij de selectie de ene kant op werden gestuurd en hij naar de andere kant.

Volgens het Joods monument is Levie op 31 januari 1943 vermoord. Echter volgens de gegevens van de overlijdensverklaring van 6 november 1942 uit het archief in Auschwitz zou hij al op 31 oktober 1942 zijn omgekomen. Hij was toen 39 jaar.

Zijn vader, net als zijn zoon ook David geheten, werd eveneens in Auschwitz vermoord op 67-jarige leeftijd, op 12 februari 1943. Diens tweede vrouw Fijtje Schrijver-Posener (72) werd eveneens op dezelfde dag vermoord.

Het verhaal van Meijer Prins

Meijer Prins werd op 2 augustus 1921 geboren in Amsterdam en werkte als kledingperser. Hij trouwde op 19-jarige leeftijd op 29 januari 1941 met de 17-jarige Rozetta Zomerplaa. Zij kregen op 23 juli 1941 een zoon: Abraham. Op 8 september 1942 moest Prins zijn gezin achterlaten. Hij werd tewerkgesteld in werkkamp Schut in Ede. Een kleine maand later, in de nacht van 2 op 3 oktober werd hij met alle andere Joden uit het kamp op transport gezet naar Westerbork. Daar zag hij zijn gezin weer. Zijn vrouw en zoon waren gelijktijdig opgepakt onder het mom van een gezinshereniging. Die hereniging volgde ook daadwerkelijk. Een paar maanden later ging het gezin echter op transport naar Sobibor, waar zij allen op 21 mei 1943 zijn vermoord. Meijer was toen 22, Rozetta 19 (bijna 20) en Abraham nog geen 2 jaar oud.

Twee maanden eerder waren zijn ouders en schoonmoeder daar al vermoord, op 20 maart 1943.

Ontruiming en deportatie

Kamp 't Schut is, net als alle andere Joodse werkkampen in Nederland, dus gebruikt als buffer en voorportaal voor Kamp Westerbork. Vanuit Westerbork vonden de deportaties plaats naar de verschillende concentratie- en vernietigingskampen in Oost Europa.

In de nacht van vrijdag 2 op zaterdag 3 oktober 1942, aan het einde van het Joodse *Loofhuttenfeest*, is 't Schut leeggehaald en zijn alle Joden naar Arnhem gebracht. Hun was wijsgemaakt dat daar gezinshereniging zou plaatsvinden. Op zondag 4 oktober 1942 zijn zij op transport gezet naar Westerbork.

Waarschijnlijk werd de *Grüne Polizei* (Ordnungspolizei) in de avond/nacht van 2 oktober 1942 ingeschakeld om Kamp 't Schut te omsingelen. De volgende dag werden de Joodse gevangenen richting het station in Ede vervoerd. De Grüne Polizei heeft ook andere Joodse werkkampen leeggehaald, waaronder kamp De Vanenburg in Putten, Gelderland. De mannen uit Putten zijn mogelijk met de houttrein via de Valleilijn door Barneveld naar Ede gebracht. Ook is op hetzelfde moment kamp De Bruynhorst in Ederveen leeggehaald. Mogelijk werden er ook Joodse mannen uit Arnhem (uit de Augustinus-school) naar Ede gebracht.

Alle gevangenen van Kamp 't Schut, Bruynhorst, De Vanenburg en uit Arnhem (in totaal ongeveer zo'n 1.500 mannen) zijn gezamenlijk naar Westerbork vervoerd.

Overigens ging het verhaal dat zeven Joodse mannen/jongens onderweg in Ede zijn ontsnapt en dat die weer zijn teruggedaan naar Amsterdam. Tot nu toe is niet zeker dat er inderdaad een ontsnapping is geweest. Ook is het niet bekend wie dan die zeven mannen waren en wat er met hen gebeurd is.

Uiteindelijk zijn de Joodse mannen die uit Amsterdam kwamen – of in ieder geval minimaal 68 van hen – minder dan een maand in Kamp 't Schut geweest voordat ze naar Westerbork werden gedeporteerd.

Overlevenden van kamp Schut en andere kampen

Slechts weinigen van de mannen die eerst in Kamp Schut hebben gezeten, hebben het

overleefd. Sowieso niemand die in Sobibor terecht kwam en van de mannen die het wel hebben overleefd is, behalve van Werner Löwenhardt en Sal(omon) Meijer, niet veel bekend.

Kamp Schut na de oorlog

Het kamp werd in 1945 door de gemeente Ede opgekocht, om er vanwege de woningnood gezinnen in onder te brengen. In 1953 hebben er nog enkele gezinnen gezeten die er vanwege de watersnoodramp in Zeeland werden gehuisvest.

In 1954 is het kamp enigszins opgeknapt en werden er WC's, douches en een speeltuintje aangelegd en werd het gebruikt voor huisvesting van sociaal-zwakke gezinnen. Vanaf 1959 werd elke vrijkomende woning afgebroken. In 1962 vertrok de laatste bewoner. Van het kamp is nu niets meer over.

De naam *Schuttersteeg* is veranderd in *Schutterweg* en bevindt zich op het industrieterrein *Schuttersveld*. Op de plek waar het voormalige kamp stond, staat nu een windmolen, een deel van de snelweg A30 en ligt er een stukje bedrijfsterrein.

Verwijzing naar Kamp Schut

Tijdens werkzaamheden in 2008 voor de herinrichting van het nieuwe industrieterrein 'Schuttersveld' en voor de bouw van oa windmolens werd op een hoek van het terrein ongeveer op de plaats waar het 'oude' kamp destijds lag, bij de opslagplaats voor bouwmaterialen en directieketen van onder andere de gemeente Ede, door een opzichter een bordje geplaatst met daarop de naam *Kamp Schut*.

Dit bordje is inmiddels ook niet meer aanwezig en niets herinnert dus meer aan het kamp dat korte tijd ook Joodse bewoners herbergde waarvan de meeste op gruwelijke wijze zijn vermoord.

Bronnen

- Gemeentearchief Ede
- Drs Paul van Lunteren
- Lion Tokkie, onderzoeker Joodse werkkampen
- Topotijdreis
- Werner Löwenhardt (boek)
- Mevrouw J Willemsen (info gezin watersnoodramp)

Foto: Henk M. Klaasen, 2009

Agenda

- t/m 31 maart 2024 in Cultura Erfgoed: Eureka, tentoonstelling over archeologie in Ede.
- zaterdag 20 april: Algemene Ledenvergadering in De Bosrand
- zaterdag 13 juli: Opening expositie 100 jaar VOE in Huis Kernhem

Eureka!! - het Grijzelaantje is compleet

Kees van Lohuizen

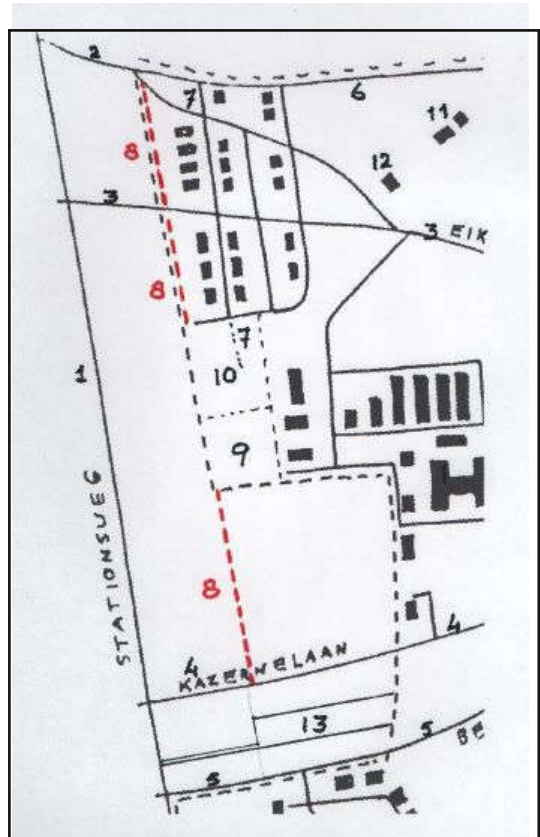
Naar aanleiding van mijn grijs vermoeden dat het *Grijzelaantje* zou hebben bestaan (De Zandloper 2023-1) zond een lezer mij een kaart uit 1929. Op die kaart was, vanaf het huis Kazernelaan 3, tussen de woningen een pad te zien in noordelijke richting. Het liep direct achter de tuinen van de Stationsweg en eindigde op een open terrein van de kazernes. In het verlengde van dat pad liep verderop het pad achter de militaire woningen op de hoek van de Eikenlaan en (nu) de Klinkenbergerweg.

Op het tussenliggende 'open terrein' lag van 1908 tot ongeveer 1978 de zuiveringsinstallatie van de kazernes voor de Bereden Wapens (Arthur Kool en Van Essen) met het bijbehorende infiltratieveld. Het heeft mij altijd verbaasd dat op allerlei kaarten alle militaire gebouwen stonden vermeld, maar nooit de eigen zuiveringsinstallatie.

Aan de hand van een luchtfoto uit circa 1935 en tekeningen van de installatie kon ik dat alsnog inpassen, alsmede de kwekerij van Van de Plas (Stationsweg 101) achter no. 99. Op bijgaand kaartje staat een en ander aangegeven, waarbij ook de barakken voor besmettelijke ziekten staan die nu nog aan de Van Heutzlaan (achter de Klinkenberg) staan en waarvan er één een Gemeentelijk Monument is. Ook is aangegeven waar het gebouw van de vroegere militaire Gezondheidsdienst aan de Eikenlaan stond (nu Medisch Centrum Veluwe Poort).

Op de zuivering werkte een burger (een destijds bekende Jansen). Mogelijk is dat pad aangelegd opdat hij of eventuele andere burgers die op de installatie moesten zijn, niet over militair terrein hoefden te gaan.

Uiteindelijk blijkt dat, voor zover er een pad is geweest, het deels was als achterpad voor de militaire woningen en deels als toegangspad voor de militaire zuiveringsinstallatie. Beide lagen op militaire grond direct achter de tuinen aan de Stationsweg.

1. Stationsweg
2. Ericalaan
3. Eikenlaan
4. Kazernelaan
5. Berkenlaan
6. Buurtweg
7. Klinkenbergerweg
8. Grijzelaantje
9. Zuiveringsinstallatie
10. Infiltratieveld
11. Ziekenbarakken
12. Militair Medische Dienst
13. Kwekerij van Van de Plas

Status

Jan Kijlstra

Eind jaren dertig van de vorige eeuw wilde de gemeente een nieuw gemeentehuis laten bouwen, omdat het oude te klein was geworden en niet meer voldeed. Het oog was gevallen op de villa *Stompekamp* aan de Amsterdamseweg. Was er eerst nog sprake van verbouwing, later werd dat gewijzigd in sloop en nieuwbouw.

Voor het ontwerp werd een drietal architecten uitgenodigd. Voordat deze hun ideeën op papier konden zetten, was er al een schrijven bij de gemeenteraad binnengekomen. De *N.V. v/h J. Tulp en Zonen* te Ede verzocht om ruiling van enige percelen grond, gelegen in het *Beatrixpark*. Die gronden wenste men te ruilen voor de gronden op 'Stompekamp', waar het nieuwe gemeentehuis gepland was.

De Tulps waren invloedrijk, dus B&W kwamen prompt in actie. Nog voordat ze de gemeenteraad om haar mening over het verzoek vroegen, hadden ze de drie betrokken architecten al om advies gevraagd. En B&W waren, in gezelschap van de directeur van Gemeentewerken, samen met de architecten in het Beatrixpark wezen kijken.

Fotocollectie gem. Ede - GA11234

Geref. Zuiderkerk, Ede

Het advies van de architecten was, zo is te lezen in de notulen van de gemeenteraadsvergadering van 20 november 1940, unaniem afwijzend. Immers, de dominerende plaats in het Beatrixpark, die in aanmerking zou kunnen komen voor het gemeentehuis, was reeds ingenomen door een *Gereformeerde Kerk*. Het Gemeentehuis zou dus een tweede plaats moeten innemen, hetgeen niet met de waardigheid van een gemeentehuis overeenkomt.

Op grond daarvan hebben B&W besloten niet op het verzoek van de firma Tulp in te gaan.

Tja, zo ging dat vroeger. Hoewel, is er wel zo veel veranderd? Af en toe is het gemeentehuis nog onderwerp van discussie. Nou ja, over een verbouwing. Maar daar begonnen de plannen voor Stompekamp ook mee.

Bron: Oud Archief Gemeente Ede (DAS), verslagen gemeenteraad, 20-11-1940

De herberg Planken Wambuis, een naam en z'n betekenis

Jan Kijlstra

Het Gemeentearchief Ede publiceert met enige regelmaat over tal van onderwerpen uit de gemeente Ede. Zo ook over het *Planken Wambuis*, een restaurant aan de provinciale weg N224 tussen Ede en Arnhem. In de reeks Historische Cahiers verscheen *Een oase in de wildernis* over de geschiedenis van het landgoed Planken Wambuis. Het landgoed heeft zijn naam ontleend aan de herberg annex boerderij, die in 1782 werd gebouwd in opdracht van *Assueer Jan Torck*, heer van Rosendaal.

De naam komt voor het eerst voor in een pachtacte uit 1789. De omschrijving luidt dan: *'Houten off Planken Wambuis, gelegen in het Reemsterveld, bestaande uit Huys Hof en Koorenlanden'*. De naam Planken Wambuis heeft de tijd doorstaan, en is geleidelijk aan ook in gebruik gekomen voor het omliggende gebied. Zo gaf een eenzame herberg de naam aan een groot landgoed.

De naam Planken Wambuis was en is aanleiding voor veel speculaties omtrent de betekenis. In een artikel in de Kennisbank van het Gemeentearchief van Ede valt te lezen dat de meest gehoorde uitleg voor de naam die van 'doodskist' is. Dat is op zich niet onjuist. Maar de auteur stelt vervolgens: *'Bij de herberg stond een grote schuur die van boven breder en wijder was dan op de grond. Zo konden hoog beladen hessenwagens makkelijk naar binnen rijden (en deze aan de andere zijde weer verlaten). Het model van zo'n schuur komt wel overeen met een doodskist: ook van boven breder dan van onderen. In de volksmond werd een doodskist ook wel een planken jas genoemd. Een wambuis is een soort kiel die boeren vroeger droegen. Een wambuis van planken moet dus wel haast doodskist betekenen.'*

Eén van de grote voordelen van het Internet is dat steeds meer informatie toegankelijk is. Dat is een goede zaak, kennis moet gedeeld worden. En, natuurlijk, ook gebruikt.

Een wel zeer fraaie toegang is die van het WNT, het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Samengevat: hierin zijn alle woorden opgenomen die in teksten voorkomen. De verzameling bestrijkt de periode van ca. 500 tot 1976.

Zoeken op *Wambuis* levert een drietal verklaringen op. Ten eerste, uiteraard, de bekende: *een kledingstuk*. Ten tweede een al minder bekende: *buik*. En ten derde: 'in verscheidene figuurlijke en overdrachtelijke toepassingen, vooral als verb. *houten (soms: planken) wambuis*.

Vervolgens wordt er een aantal voorbeelden gegeven. Waaronder: *'In toep. op een landhuis. Nog bekend in toponiemen. Zie voor de verb. planken wambuis Dl. XII, 2262. Gewest. ook: plankenhut.'*

Een illustratie van dergelijke houtbouw vinden we in *Gelderland*, een uitgave van de Provinciale Geldersche VVV:

Ergo: met een planken wambuis werd een gebouw, een huis op het platteland bedoeld. Het Edese Planken Wambuis vol-
doet daaraan, 't staat nog steeds ver buiten de bewoonde wereld.

Maar veel gebouwen, ook op het platteland, zijn van steen. Er ontbreekt dus nog een stuk van de verklaring. De sleutel daarvoor is te vinden in een artikel van W. Albers, verschenen in 1984 in het *Jaarboek Achterhoek en Liemers*. Hij beschrijft daarin de herberg-boerderij *Het Houten Wambuis onder Zutphen*. Het relevante deel van de tekst is opgenomen in het verslag van een archeologisch onderzoek naar (de restanten van) deze oude Zutphense herberg.

In dat onderzoeksverslag wordt geschreven: *'De naam "Houten Wambuis" zelf was een veel voorkomende naam voor herbergen. In een inventarisatie uit 1984 werd de naam, of een variatie daarop aangetroffen in Ede (Planken Wambuis), Rossum (Houten Wambuis), Rozendaal (Planken Wambuis), Texel (Wambuis), Diever (Houten Wambuis), Brugge (Houten Wambaeys), Adeghem (Wambuis) en Eeclo (Wambuys). Waarom de naam zo populair was is niet geheel duidelijk. "Houten Wambuis" was een algemene kenning voor een dood(s)kist: een houten "jas" die de dode aankreeg. Een wambuis, buis of wammes is na de middeleeuwen een kort jasje, maar was oorspronkelijk een lang gewatteerd kledingstuk dat onder de maliënkolder werd gedragen. Het grondwoord hiervan vinden we terug in het Gotische woord "wamba", dat buik betekent. Het is ook verwant aan het Engelse woord "womb"(baarmoeder). Ook in het Nederlands komen we het woord "wamme" nog tegen in de betekenis van buik en ingewanden. Uiteraard is er in dit geval ook een link met de houtbouw van de eerste fase van de (Zutphense J.K.) herberg. Dit laatste zal overigens bij veel herbergen die net buiten de stadsmuren lagen het geval zijn geweest: officieel mocht hier om defensieve redenen alleen in hout gebouwd worden.'*

De parallel tussen baarmoeder en herberg is voor de hand liggend: beide bieden een beschutte tijdelijke verblijfplaats. Tijdens een reis, zou men daaraan kunnen toevoegen.

We zijn dus een flink stuk verder gekomen: het Edese *Planken Wambuis* was de naam die gegeven werd aan een herberg. Een herberg uitgevoerd in houtbouw. Net als vele herbergen, zeker als ze net buiten de stadsmuren lagen. Dan stonden ze immers in het schootsveld van de verdedigers van de stad, en moesten daarom zo nodig snel gesloopt, c.q. afgebrand, kunnen worden. Bovendien was bouwen in hout voordeliger dan bouwen in steen.

Blijft nog over die schuur die bij de Edese herberg gestaan moet hebben. Van boven breder dan van onderen, zo schrijft de Kennisbank. Dat valt te betwijfelen. Bij veel herbergen die aan een doorgaande route lagen stond een zogeheten *doorrijstal*, een schuur met aan beide uiteinden dubbele openslaande deuren. Dergelijke stallen stonden doorgaans pal aan de weg, en de gevels met de deuren waren vaak naar de weg toe gekeerd. Een koetsier kon daardoor vrij eenvoudig zo'n stal in- en uitrijden. De bouwwijze was verder traditioneel. Er werd een inbandige draagconstructie gebruikt, een gebint, met daarop een zadeldak. De vrije ruimte tussen de palen van het gebint, en de hoogte onder de liggers van het gebint bepaalden de voor voertuigen beschikbare ruimte. Het waren de deuren die de maximale afmetingen van een koets of wagen bepaalden. En die deuren waren van boven en van onder altijd even breed. Omdat een gebint een rechthoekige ruimte (de “deel”) oplevert, is het zeer onwaarschijnlijk dat de schuur bij het Edese Planken Wambuis aan de onderkant breder was dan aan de bovenzijde, ook al omdat er dan een probleem ontstond met de uitvoering van de deuren.

Er zijn vrij veel afbeeldingen van dergelijke doorrijstallen bekend, en die vertonen allemaal het beschreven beeld. Het is daarom niet aan te nemen dat de stal bij het Edese Planken Wambuis de in de Kennisbank genoemde afwijkende vorm had.

Een nog goed bewaard exemplaar staat bij Woeste Hoeve. Op een oude foto van die locatie zien we zelfs aan beide zijden van de weg zo'n doorrijstal. Maar dat punt vormde dan ook een kruispunt van een noord-zuid route (Arnhem-Harderwijk) met een oost-west verlopende (Deventer-Barneveld). De foto komt van <http://www.geheugen-vanapeldoorn.nl/>

De conclusie moet dan luiden: het Edese Planken Wambuis was oorspronkelijk een in hout uitgevoerde boerderij annex herberg, traditioneel gebouwd. Er kan, zoals bij veel herbergen, een doorrijstal bij hebben gestaan; dat is echter in de bronnen niet te achterhalen. Maar als er een dergelijke doorrijstal bij de herberg heeft gestaan zal deze qua bouwwijze niet hebben afgeweken van de daarvoor gebruikelijke vormgeving zoals die op oude afbeeldingen nog te zien is.

Overigens stonden dergelijke doorrijstallen ook op meerdere plaatsen in de gemeente Ede. Onder andere bij Floor in Lunteren, de Posthoorn in Ede, en bij De Klomp.

Schenkingen augustus – oktober 2023

- Van de heer. Bruijnes ontvingen we een Jumbo-boodschappentas met afbeeldingen van Oud Ede. Daarnaast diverse Open Monumenten Dag-artikelen, en het boek *Hier ligt mijn hart*.
 - Mevr. Plumiers heeft twee spindoppen en een ENKA-speldje in bijbehorend doosje geschonken.
 - Mevr. Samson schonk de vereniging een aantal boeken over Ede en diverse Zandlopers.
-

Nieuwe leden

- Mevr. G.Rozeboom – Oudijk, Ede;
 - Mevr. E. van Middendorp – De Koning, Ederveen;
 - P.L.D. Schoonderbeek, Ede;
 - J.H.A. Schoonderbeek, Ede;
 - P.T.A. Benedek, Ede;
 - Fam. De Man, Ede.
-

COLOFON

Vereniging Oud Ede

De Vereniging, opgericht in 1924, benoemt haar doel in art 2 van haar statuten, samen te vatten als: *Het bevorderen van de kennis en de belangstelling voor geschiedenis, archeologie en monumentenzorg betreffende de gemeente Ede en het waken over het cultureel erfgoed en al die zaken die van historische, stedenbouwkundige, architectonische en/of landschappelijke betekenis zijn.*

Postadres Postbus 8293, 6710 AG Ede
Telefoon 06 348 676 27
E-mailadres info@oudede.nl & ledenadministratie: ledenadministratie@oudede.nl
Website www.oudede.nl
Bankrekening NL24 INGB 0003 5342 68

Bestuur:

Simon van de Pol (voorzitter), Hans Post (secretaris), Wim Bruijnes (penningmeester) & Patty Gonggrijp.

Leden;

De vereniging telt ca. 700 leden. Nieuwe leden kunnen zich aanmelden per telefoon, brief, e-mail en via de website. Beëindiging van het lidmaatschap uitsluitend schriftelijk per brief of e-mail vóór 1 november. De contributie bedraagt in 2023 € 17,50.

Ereleden zijn Hetty Blaauw-de Wit, Kees van Lohuizen & Frans van Oort.

Giften en schenkingen zijn fiscaal aftrekbaar omdat de Vereniging een erkende Algemeen Nut Beogende Instelling is. Omdat de VOE een culturele instelling is geldt zelfs een extra aftrek van 25%!

De Zandloper

Is een uitgave van de Vereniging Oud Ede en verschijnt viermaal per jaar. De redactie van De Zandloper bestaat uit Joyce van den Berg, Frans van Oort, Jaap van Ree en Hans Post (eindredacteur). De redactie is te bereiken op zandloper@telfort.nl.

Nieuwe artikelen die verband houden met de geschiedenis van Ede zijn welkom. De redactie behoudt zich het recht voor een artikel te weigeren. Overname van artikelen uitsluitend na schriftelijke toestemming van het bestuur van de VOE.

De redactie heeft zich ingespannen om rechthebbenden van de geplaatste afbeeldingen te achterhalen. Mocht u menen rechten te kunnen doen gelden, dan kunt u zich melden bij De Zandloper.

Productie van De Zandloper: BladNL, ISSN 1384-7090

HOUT EN BOUWSTOFFEN IMPORT BV

Voor al uw hout en bouwmaterialen
Frankeneng 20 in Ede
0318-636921

Het Vishuis Ede
Grotestraat 2
6711 AM Ede
tel. 0318-846575

KREEFT

BOUW EN ONDERHOUD SINDS 1896

- 📌 ONTWIKKELING
- 📌 NIEUWBOUW
- 📌 ONDERHOUD
- 📌 RESTAURATIE

INFO@BOUWBEDRIJFKREEFT.NL 📌 BOUWBEDRIJFKREEFT.NL

ALLES VOOR DE DOE-HET-ZELVER

Verf Hout Wandplaten Behang
Raamdecoratie Gereedschap IJzerwaren Electra

Dit alles natuurlijk bij:

DOE-HET-ZELF MARKT

ELBERT JANSEN V/H DE NOOY

KOLKAKKERWEG 65 - 67 - EDE - TEL.(0318) 611680

Wij geven u een deskundig advies, zagen voor u en bezorgen gratis

MONDIAL MOVERS
Waijbergen Groep

**VERHUIZEN IS OVERAL HETZELFDE
SERVICE NIET.**

Offerte aanvragen?
www.waijbergen.nl

Tel: +31 (0)318 - 62 45 55 / Email: info@waijbergen.nl / www.waijbergen.nl

Hier had dus uw advertentie kunnen staan.

Inlichtingen: Zandloper@Telfort.nl